

MÁGYAR KÖLTÉSZETTAN ÉS IRODALOMTÖRTÉNET

A POLGARI LEÁNYISKOLÁK IV. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

ÍRTÁK ÉS SZERKESZTETTÉK:

GYULAI ÁGOST DR.

TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLAI IGAZGATÓ

GYURJÁCS ANDRÁS

GYAKORLÓ POLGARI FIÚISKOLAI TANÁR

KERÉKGYÁRTÓ ILONA

POLGARI LEÁNYISKOLAI TANÁRNŐ

Ára: 4 - F

A KÉPEKET HORVÁTH JENŐ, FRIGYES BÉLA ÉS GYÖRGY GYÖRGY RAJZOLTÁK

KIADJA A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÜT 6. SZÁM. FŐLYAVÁR

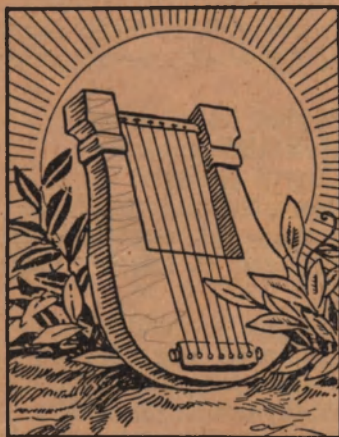
9

KÖLTŐI MŰVEK.

I. BELVILÁGI KÖLTÉSNET.

A) Érzelmi (lírai) költészet.

a) *Dalok.*

Népdalok.

1. Ez világ sem kell már nekem.

1. Ez világ sem kell már nekem 2. Én bús szívem vidámsága,
Nálad nélkül, szép szerelmem, Csendes lelkem nyugodalma,
Ki állasz most én előtttem: Veled Isten áldomása,¹
Egészséggel! szívem, lölkem. Te vagy szívem bátorsága.

¹ *Áldomás* = áldás.

3. Én drágalátos palotám,¹
*Jó illatú piros rózsám,
 Gyönyörű ékes violám,
 Élj, élj, édes szép asszonkám!*
4. Feltámadott napom fénye,
 Két szememnek ékessége,
 Fekete szép szemöldöke,
 Élj, élj, életem reménye!
 (A XVI. századból.)

Magyarázat. Ezt a régies hangú költeményt a *Vásárhelyi daloskönyv*² c. énekgyűjteményből vettük. Allítólag a XVI. századból való. Szerelmi dal. A XVI. század világi dalainak legnagyobb része elpusztult.

A *virágének* szón kívül alig maradt más emlékünkhöz a régi korok dalköltészetéből. Virágéneknek azért nevezték, mert szerzőjük a *virág, rózsza, viola* név mögé rejtette kedvese valódi nevét.

Az idézett virágénekben a költő vágyát, bánatos epekedését dalolja el s kedvesét elhalmozza virágnevekkel.

2. Boldogasszony anyánk...

1. Boldogasszony anyánk,
 Régi nagy patrónánk,
 Nagy inségben lévén,
 Így szólít meg hazánk:
 Magyarországról, romlott⁴ hazánkról,
 Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!

2. Nyisd fel az egeket
 Sok kiáltásunkra,
 Anyai palástod
 Fordítsd oltalmunkra!⁵
 Magyarországról, romlott hazánkról,
 Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!

3. Kegyes szemeiddel
 Tekintsd meg népedet,
 Segéld meg áldásra
 Magyar nemzetedet!
 Magyarországról, romlott hazánkról,
 Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!

(A XVIII. századból.)

Magyarázat. Ez a költemény a régi katolikus énekeskönyvek egyik legszebb egyházi éneke. A vallásos érzés áhitata összeolvad

¹ *Palota* itt kincset, drágaságot jelent.

² Ismeretlen másolótól való kézzel írt énekeskönyv a XVII. század második feléből.

³ *Patróna* = védőasszony.

⁴ *Romlott* = a régi nyelvben azt jelenti: pusztuló.

⁵ Fedj be, oltalmaz palástoddal.

benne a hazafias aggodalommal. Szent István önmagát és országát Mária oltalmába ajánlotta. Nagy nyomorában, a pusztulás, „inség” idején a végtelen szeretet anyjához sír fel a nemzet imája.

3. Most jöttem Erdélyből...

1. Most jöttem Erdélyből, Erdélyorszáგából —
Lovastól, nyergestől, egy nyargalt¹ szolgástól.
2. Szolgámnak a neve Hányd-el-vesd-el² Gyurka,
Magamnak a neve: *bujdosó katona*.
3. Nem vétettem semmit, az ég bizonyságom:
Még sincs maradásom — köztetek lakásom...
4. Szegény árva fejem nincs hová hajtanom —
Szegény árva fejem nincs hová hajtanom.
5. Elment az én uram idegen országra:
Levelet iratott, hogy menjek utána...
6. Elment az én uram a török táborra —
Meggyászolom ötet fekete bársonyba.
7. Délig feketébe — délután veresbe,
Hajnalkor pediglen öltözöm fegyverbe...
8. Ülök paripára — jó lovam hátára:
Úgy megyek utána — nagy Törökországba.

(A XVII. század végéről.)

Magyarázat. A XVII. és XVIII. század nagy nemzeti mozgalmai, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc felkelése virágzó népköltészetet teremtettek, amelyet összefoglaló néven *kuruc költészet*-nek nevezünk. A kuruc dalok tárgya az országos nyomor, a harci dicsőség vagy a bujdosás nyomorúsága. A szerzők legnagyobb része ismeretlen.

A *Most jöttem Erdélyből* c. éneket valamelyik kuruc bujdosó írhatta. Thököly a zernyesti diadal (1690) után nemsokára elhagyta Erdélyt és Törökországba menekült. Az urát követő kuruc katonának hű ragaszkodása és igaz szeretete szólal meg a költeményben.

A megismert dalok vallásos és hazafias érzést, bánatot, fájdalmat, vágyat, egyszóval *érzelmet* fejeznek ki.

¹ *Nyargalt* — lovas, lóháton járó.

² Ez a név a szolgának bizonytalan életét s lompos külsejét jelöli.

Műdalok.

Világi dalok.

4. Borivóknak való.

1. Áldott szép pünkösdsnek gyönyörű ideje,
Mindent egészséggel látogató ege,
Hosszú úton járókat könnyebbítő szele!
2. Te nyitod rózsákat meg illatozásra,
Néma fülemile torkát kiáltásra,
Fákat is te öltöztets sokszínű ruhákba.

Balassa Bálint arcképe.

3. Néked virágoznak bokrok, szép violák,
Folyó-vizek, kutak csak néked tisztulnak,
Az jó hamar lovak is csak tebenned vigadnak.¹
4. Mert fáradság után fejeket, tagjokat
Szép harmatos fűvel hízlalod azokat,
Új erővel építvén üzéshez inokat.
5. Sőt még az végbeli vitéz katonák,
Az szépszagú mezőt kik széjjel bójárják,
Most azok is vigadnak, az üdöt mulatják.
6. Ki szép füven lévén bánik jó lovával,
Ki vígan lakozik vitéz barátjával,
S ki pengig vitéz fegyvert tisztított csiszárral.²

¹ *Hamar lovak* = gyorsan járó lovak; *tebenned vigadnak* = tavasszal a lovak is vidámabban járnak.

² *Csiszár* = a lovak gondozója.

7. Újul még az föld is mindenütt tetőled,
Tisztul homályából az ég is tevéled,
Minden teremtettt állat megindul tebenned:
8. Ily jó időt élvén Isten kegyelmébül,
Dicsérjük: szent nevét fejenkint jó szívbül.
Igyunk, lakjunk egymással vígan, szeretetbül.

Balassa Bálint.

Magyarázat. Vidám, sokszínű hangulat, a *végek* életének egy-egy tarka jelenete és gyönyörű természeti képek váltakoznak Balassa Bálint báró (1551—1594) költeményében. A költő azt az érzését öntötte dalba, melyet a pünkösdek tavaszi örömei keltettek szívében. Balassa Bálint a XVI. század legnagyobb magyar dalköltője.

5. Végredelet.

1. Ha majdan átfutottam Göröngyös útamat, S hova fáradtan érek, A sír nyugalmat ad:	3. S ha majd kijötök néha S megálltok síromon, Zengjétek el a legszebb Dalt néma hantomon.
2. Márványszobor helyébe, Ha fönmarad nevem, Eszméim győzedelme Legyen emlékjelem.	4. Magyar dalt, lelkesítőt, Melynél a szív dobog, Tán halva is megértem, S keblem hevülni fog.

5. És sírjatok egy könnyet
Barátotok felett:
Dalt érdemelt, mert költő,
Könnyet, mert szeretett.

Eötvös József báró.

Magyarázat. Nehéz meghatározni azt a lelkesítő, mégis bánatos érzést, melyet Eötvös sorainak visszhangja kelt lelkünkben. A költőnek az a *vágya*, hogy márványszobor helyett eszméi, műveinek gondolatai hirdessék emlékét.

6. Gyere lovam...

1. Gyere lovam, hadd tegyem rád nyergem!
Galambomnál kell még ma teremnem.
A kengyelbe most teszem bal lábam,
De lelkem már a galambomnál van.

¹ *Végek* = végvárok, az országot széllein, végein a határok védelmére épült erősségek.

2. Száll a madár, tán párjához siet;
Sebesen száll, el is hagyott minket.
Érjük utól szaporán, jó lovam,
A párját ő sem szereti jobban.

Petőfi Sándor.

Magyarázat. Petőfi Sándor érzelmeit a népdal módjára gyakran rövid jelenetben érzékíti meg. A ló nyergelése, a kengyelbeugrás és a sebes vágatás a *vágy* erejét érzékelteti. A vágy ilyen megjelenítésére a népdalköltészetben is van példa:

„Fakó lovam fel van kantározva,
El is megyek a rózsámhoz rajta.
Repülj, fakó, szikrázzék a patkó!
Ez a kislány de kedvemre való!”

7. Reszket a bokor, mert ...

1. Reszket a bokor, mert Madárka szállott rá. Reszket a lelkem, mert Eszembe jutottál, Eszembe jutottál, Kicsiny kis leányka, Te a nagy világnak Legnagyobb gyémántja!	2. Teli van a Duna, Tán még ki is szalad. Szívemben is alig Fér meg az indulat. Szeretsz, rózsaszálam? Én ugyan szeretlek, Apád, anyád nálam Jobban nem szerethet.

3. Mikor együtt voltunk,
Tudom, hogy szerettél.
Akkor meleg nyár volt,
Most tél van, hideg tél.
Hogyha már nem szeretsz,
Az Isten áldjon meg,
De ha még szeretsz, úgy
Ezerszer áldjon meg!

Petőfi Sándor.

Magyarázat. Ez a költemény is bizonyítja, hogy Petőfi dalköltészete mélyen benne gyökerezik a magyar néplélek talajában, mert a népdal szerkezetének egyik sajátosságát, a bevezető *természeti kép* átvételét mutatja. Petőfi a magyar népdalt igen magas *művészi fokra* emelte.

8. Dal.

1. A hegedű száraz fája, Beh szomorú a nótája, Úgy megsí-rí, úgy kesereg, Talán a könnye is pereg.	2. A hegedű bús nótája, Magyar ember mulat nála: Úgy megdanol, táncol, vigad, Hogy a szíve majd megszakad.

Arany János.

Magyarázat. Ehhez a kis dalhoz, mely a magyar embernek azt az érzelmét festi, melyet magyar zene hallatára érez, Arany János maga készített dallamot.

9. Egy sír.

1. Valahol messze, Valaha régen, Megástak egy sírt Temető-szélen. Fája elsüppedt, Hantja behorpadt, Ki nyugszik ottan, Azt én tudom csak — Azt én tudom csak.	2. Nem jártam arra, De odaszállnék; Nem láttam soha, De rátalálnék: Valami titkos Erő él bennem. Az megmondaná: Merre kell mennem — Merre kell mennem.

3. Te alszol ottan
Édes jó anyám!...
Kietlen gond közt,
Sívár éjtszakán,
Ha éltem sorát
Meghánynom-vetem:
Hej, azt a sírt be
Meg is könnyezem —
Be megkönnyezem.

Kiss József.

Magyarázat. Valami „titkos erő“: a *vágy* egy besüppedt sír felé vonja a költőt. Az élet kietlen gondjai közt nem simogatja meg többé a gyengéd anyai kéz. Ezért könnyezik.

10. Akácfavirág.

1. Tele van a város Akácfavirággal, Akácfavirágnak Édes illatával. Bolyongok alattuk Ébren álmodozva, Mintha minden egy akácfa Nekem virágozna.	2. Mintha e nagy utcák Lármája elülne, S körültem a város Faluvá szépülne, Mintha csak ott járnék A mi kis falunkba: Ráismerek illatáról Minden akácunkra...

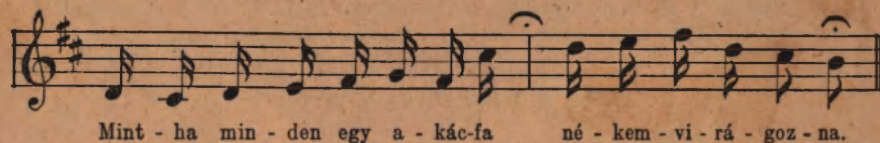
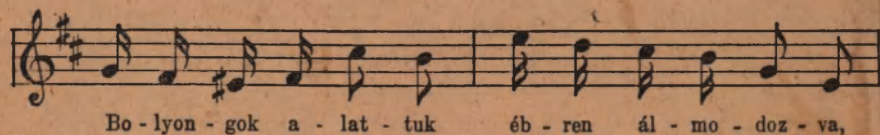
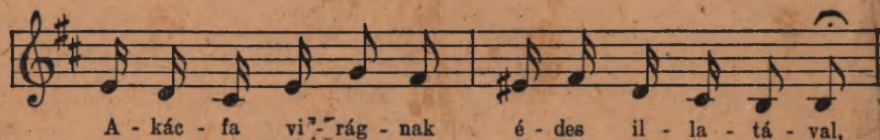
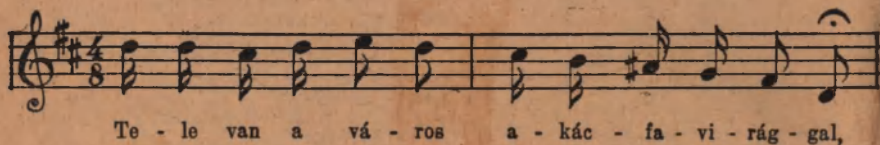
3. ... Akácfa-erdőség,
Kicsi falum képe,
Gyermekkorai álmom
Ezer szép emléke:
Milyen gyönyörűség
Gondolni is rátok,
Házunk előtt bólingató
Akácfavirágok!

Szabolcska Mihály.

Magyarázat. Az akácfa édes illata álomba ringatja a költőt. Képzeteiben feltűnik a kicsi falu, az akácfa-erdő, a boldog gyermekkor. Az emlékezés gyönyörűsége, az akácfa illata minket

is elbájol. Egyszerű, tiszta, igaz érzések bájos közvetlen megnyilatkozása ez a dal. Országszerte éneklék. Dallamát Fráter Lóránd költötte:

Vallásos dalok.

11. Oceanum mellett.

1. Kegyelmes Isten! Kinek kezében Éltemet adtam, Viseld gondomat, Vezérelj utamat, Mert csak rád maradtam.	3. Hallgass meg azért Te nagy nevedért Én könyörgésemben: Mutasd meg jódat, Sok áldásodat Az én szerencsémben.
2. Most is csak benned Reménységemet Uram! helyhez tettem:¹ Magam rád hagytam, Rád támaszkodtam, Tealád vetettem.	4. Add meg énnékem Én reménységem Szerént való jódat, Aldd meg fejemet, Ki bízik benned, S viseljed gondomat.

¹ Beléd helyeztem reményemet, benned reménylek.

5. A szép harmatot
Miként hullatod
Tavasszal virágra:
Sok jódat, uram!
Ügv hullasd reám,
Te régi szolgáladra.

6. Hogy mindig holtomig
Szívem legyen víg,
Téged magasztalván,
Mindenek előtt
S mindenek felett,
Szent nevedet áldván.

7. Ezeket írák
Az tenger partján,
Oceanum mellett,
Kilencven egyet
Mikor jegyeztek
Másfél ezer felett.¹

Balassa Bálint.

Magyarázat. Balassát ellenségeinek vádja és nyugtalan, szenvedélyes vére Magyarország elhagyására kényszerítették. Bujdosása közben Danzignál a Keleti-tenger partjáig jutott s ott írta *Oceanum mellett* c. költeményét. Mély vallásos hittel, erős bizalommal fordul az Úrhoz elhagyatottságában.

12. Mária.

1. Mikor beragyogja a földi dicsőség
A világ királyát, a hozsánnák hősét,
Mikor más sem terem körulte virágnál:
Te örömkönyűddel titkon félreálltál, —
Ó, Krisztus édesanyja, Mária!
2. Mikor kikacagják és gúnyba feresztik,²
S kárörömmel nézi egy világ a vesztit,
Mellé állni mikor egy lett a halállal:
Te ott állsz mellette fénylő glóriáddal,
Ó, Krisztus édesanyja, Mária!
3. S ahogy így elnézlek tövén a keresztnek,
Olyan ösmerősül tűnsz fel a szívemnek.
Ó, tudom én már, hogy nem először látlak,
Hívtalak én téged már édesanyámnak:
Ó, Krisztus édesanyja, Mária!
4. És ahogy elnézlek tövén a keresztnek,
Meghányom a sorát egész életemnek...
S a te keresztednél, a szived nyomában:
Megáldok valakit a haló porában,
Ó, Krisztus édesanyja, Mária!

Szabolcska Mihály.

¹ 1591.

² *Feresztik* = fűrösztik; elhalmozzák gúnyval.

Magyarázat. A keresztfa tövében szenvedő Mária fájdalmában az anyai szeretet végtelenségét és saját édesanyjának szenvedő anyai szívét látja meg a költő.

13. Az Úr érkezése.

1. Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.
2. Nem harsonával,
Hanem jött néma, igaz öleléssel,
Nem jött szép, tüzes nappalon,
De háborús éjjel.
3. És megvakultak
Hiú szemeim. Meghalt ifjúságom.
De őt, a fényest, nagyszerűt,
Mindörökre látom.

Ady Endre.

Magyarázat. A legnagyobb kétségek között, mikor már mindenki elhagyta a költőt, háborús éjjel, csöndesen, váratlanul megjelent előtte az Isten, akit oly régen elfelejtett. Átölelte igaz öleléssel s azóta látja és mindörökké látni fogja soha el nem múló fényességében.

Ez a költemény az Isten közelségét szomjazó léleknek bűnbánatát, a hit útjára térését, szóval *vallásos érzését* fejezi ki.

Az eddig megismert költeményekben a költő lelkének hazafias felindulását, vallásos érzését, szerelmi bánatát vagy örömét öntötte dalformába. Ha előfordultak is e versekben leíró, festő vagy elbeszélő részletek, mint Balassa Bálint *Borivóknak való* c. énekében, ezek is a dal alapérzelmét színezték, hogy hatását fokozzák.

A magyar vallásos dalköltészetből korábban megismertük a következő régi egyházi éneket: *Ének Szent István királyról*.

Összefoglalás. A dal a költőnek mélyen átértett pillanatnyi hangulatát (érzelmeit) olyan művészi erővel és közvetlenséggel fejezi ki, hogy másokban is ugyanazt az érzelmet ébreszti.

Rövid, szerkezete és nyelve *egyszerű*, formája *kerek*. A fellobbanó érzést *őszintén*, *közvetlenül* fejezi ki. A dal csaknem egyszerre születik az érzellemmel.

A régi görögök a dalt húros hangszer (lira, lant) kíséretében énekelték. Erről a hangszerről nevezték el az érzel-

met kifejező költészetet *lírának* (lantos költészetnek). *Érzelmi* vagy *lírai költészet* a műfajoknak ugyanazt a csoportját jelenti. Idetartoznak: 1. a *dal*, 2. az *óda* és 3. az *elégia*.

A dal eredetére kétféle: *népdal* és *műdal*.

1. A *népdal* költőjét nem ismerjük, mert érzelmeit nem veti papírra, csak azért dalol, hogy örömét, bánatát kiöntse. A dal kibuggyan ajkáról és száll tovább szájról-szájra, változik, alakul, míg végre elterjed az egész országban. A népköltő ösztönszerűen énekel, nem ismeri a verstan szabályait.

2. A *műdal* írója ismert, nagyműveltségű költő, aki megneemesíti, művészi fokra emeli a népdal szépségeit, mint pl. Petőfi Sándor. Az ilyen dalok nemcsak a népnek, hanem a nemzetnek érzését és eszejárását is visszatükrözik.

Tárgyuk szerint megkülönböztetünk *egyházi* és *világi* dalokat.

a) Az *egyházi dalok* forrása a vallásos áhitat. A szoros értelemben vett egyházi énekek azok, amelyeket a templomban énekelnek. Balassa Bálint vallásos énekei bűnbánatot és mély vallásos hitet fejeznek ki, mégsem egyházi dalok. A templomban nem énekelik.

b) A *világi dalok* a bennük kifejezett érzelmek minősége szerint lehetnek hazafias, szerelmi, katona-, családi és betyárdalok.

A dalba öntött érzelmek és indulatok *egyszerűek*, soha sem érik el a fenséges hatását.

Gyakorlatok. 1. Állapítsátok meg, van-e a felsorolt népdalok között egyházi ének, katona-, betyár- vagy szerelmi dal?

2. Találhatók-e a műdalok között művészi népdalok? A népdalnak milyen sajátosságait vették át a műdalok?

3. Vannak-e az idézett dalokban apróbb leíró, festő vagy elbeszélő részletek? Van-e párbeszéd, jelenet?

b) Ódák.

(14) A magyarokhoz.

1. Romlásnak indult hajdan erős magyar!
Nem látod Árpád vére miként fajul?
Nem látod a bosszús egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?

A régi erkölcs
elveszett, a
magyar pusztulásnak
indult.